

Ο Κ. Θεοτόκης και «η Τιμή και το χρήμα»

Μάγδα Σγούρου, φιλόλογος

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΜΙΑ ΝΕΑ ΑΝΑΓΝΩΣΗ της πεζογραφίας του Κων. Θεοτόκη ανακύπτουν ορισμένα ερωτήματα, που θα τα διατύπωνε κανείς με την ακόλουθη σειρά. Τα έργα της σχετικά παλαιότερης λογοτεχνίας μπορούν να επιβιώσουν στην εποχή μας. Ειδικότερα, τα έργα που βασίζονται σε έναν κοινωνιολογικό προβληματισμό και κατατάσσονται στην κατηγορία της στρατευμένης σε ορισμένο ιδεολογικό προσανατολισμό λογοτεχνίας; Με άλλα λόγια το πρόβλημα είναι κατά πόσο ορισμένα κείμενα της παλαιότερης ρεαλιστικής πεζογραφίας, που εμφανίστηκαν ως δημιουργήματα συγκεκριμένων κοινωνικών συνθηκών και ιδεολογικών ζυμώσεων, μπορούν, πέρα από την ιστορικότητά τους, να έχουν απήχηση στο σημερινό αναγνώστη. Για να απαντήσει κανείς στα παραπάνω ερωτήματα, πρέπει να ανιχνεύσει τα συστατικά στοιχεία των παλαιότερων λογοτεχνημάτων, τα οποία, ξεπερνώντας την εποχή όπου γράφτηκαν, εξακολουθούν να σημασιοδοτούν τη σύγχρονη εμπειρία.

Ο Θεοτόκης μένοντας πιστός στις σοσιαλιστικές ιδέες που τον ενέπνεαν όταν έγραφε την κοινωνική του νουβέλα «Η τιμή και το χρήμα» - πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους- θέλησε να δείξει με μέθοδο αυστηρά ρεαλιστική το **δρόμο που θα οδηγούσε τη γυναίκα στην κοινωνική της απελευθέρωση**. Είναι πιο πολύ στο έργο αυτό, όπως και στο μυθιστόρημα του *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους* (1922), ένας μελετητής και στοχαστής των κοινωνικών πραγμάτων που παρατηρεί από ορισμένη ιδεολογική οπτική γωνία. Το δίδαγμα του Κ. Θεοτόκη είναι το δίδαγμα του κοινωνικού ρεαλιστή: να δείξει ότι ο χαρακτήρας είναι δημιούργημα των κοινωνικών συνθηκών όπου ζει ο άνθρωπος, ο οποίος από τη φύση του δεν έχει καμιά ροπή προς το κακό:

«Και αχ, δεν έφταιγε ούτε αυτός· δεν ήταν φυσικιά η κακοσύνη μέσα στο στήθι του! Οι περιστάσεις, οι δυστυχίες τον είχαν αλλάξει. Κουναρημένος καθώς ήταν με ιδέες νοικοκυρίσιες, δε μπορούσε μεμιάς να συνηθίσει στον σκληρό ξεπεσμό, αλλά με όλην του τη δύναμη αντιστεκόταν...»

Ενδιαφέρον παρουσιάζει στη νουβέλα αυτή, εκτός των άλλων, και ο τρόπος με τον οποίο ο Κ. Θεοτόκης μελετά και περιγράφει τη **σταδιακή αλλοίωση και διαστρέβλωση της φυσικής καλοσύνης του ανθρώπινου χαρακτήρα**. Αυτό το βλέπουμε κυρίως στην απεικόνιση της σιόρα Επιστήμης και του Αντρέα. Η μητέρα της Ρήνης οδηγημένη από την ανάγκη έχει διαμορφώσει με τον καιρό ένα χαρακτήρα υπολογιστικό. Στο κέντρο της συνείδησης της μπαίνει το χρήμα. Συναλλάσσεται με λαθρεμπόρους- γίνεται μεταπράτισσα, τοκίζει τα χρήματα της και κρύβει τα έσοδα της από τους Οίκους της. Στην περίπτωση της βλέπουμε τη φетиχοποίηση μιας αξίας ανταλλακτικής- Και ο Ανδρέας επίσης εκμεταλλεύεται όλες τις δυνατότητες που του παρέχει η παρασιτική κοινωνία της εποχής και η κομματική προστασία, για να

κερδίζει χρήματα.

Η σιόρα Επιστήμη δεν έχει ταξική συνειδητοποίηση. Σε συζήτηση με τη γειτόνισσα της, την κυρά Χριστίνα, η οποία παρουσιάζεται ταξικά συνειδητοποιημένη και μισεί τους πλούσιους, η μητέρα της Ρήνης θα εξηγήσει την ανισότητα σαν μια κατάσταση περίπου μοιραία:

«Έτσι έκανε ο θεός τον κόσμο», είπε χαμογελώντας η κυρά Επιστήμη, «κι εμείς οι φτωχοί θα ζήσουμε με τσι πλούσιοι».

Δεν θα διστάσει ακόμη, κινημένη από την δική της "λογική", όταν η Χριστίνα θα καταραστεί κάποιον περαστικό με το αυτοκίνητο του νεόπλουτου, να αναλάβει τη συνηγορία των πλουσίων:

"Μην παραμιλείς σιόρα Χριστίνα", είπε σοβαρά η Επιστήμη. "είναι ψωμοδότης του φτωχού εκατό γυναίκες και κοπέλες κι εκατό άντρες ζούνε από τα χέρια του".

Ας δούμε τώρα το θέμα της επικαιρότητας. Το κείμενο σημασιοδοτεί και τα σύγχρονα κοινωνικά φαινόμενα, αφού το χρήμα στην καπιταλιστική οργάνωση της κοινωνίας εξακολουθεί να διαστρεβλώνει τις αξίες και τις ανθρώπινες σχέσεις, που παρουσιάζονται διαμεσολαβημένες. Πέρα από αυτό όμως η συγκεκριμένη νουβέλα αποτελεί και για τα σημερινά δεδομένα έναν ύμνο στην αγωνιστικότητα και το ήθος των γυναικών. Είναι ίσως η πιο προωθημένη, αν και τόσο πρόωμη για την ελληνική πραγματικότητα, λογοτεχνική αντιμετώπιση του γυναικείου κοινωνικού προβλήματος. Τα βασικά πρόσωπα είναι οι δύο γυναίκες. Αντίθετα οι άντρες, όπως ο Αντρέας, ο θείος του ο Σπύρος και ο γέρο-Τρίγκουλος, απεικονίζονται παραδομένοι είτε στις ανθρώπινες αδυναμίες είτε στις κοινωνικές προκαταλήψεις και ανίκανοι να σπάσουν τα δεσμά τους.

Δύο δυνάμεις συγκρούονται εδώ: το χρήμα και η ηθική φύση του ανθρώπου. Το χρήμα έχει υποκαταστήσει τις αξίες της ζωής, όπως είναι ο έρωτας και οι τίμιες ανθρώπινες σχέσεις. Από την τελική στάση της νεαρής ηρωίδας θυσιάζεται ο έρωτας και καταξιώνεται η ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Θυσία όχι ελάχιστη, αφού η αγάπη είναι αξία ζωής, είναι η ίδια πηγή της ζωής. Η νίκη της Ρήνης είναι νίκη σε ηθικό επίπεδο, είναι νίκη *ιδανική*. Στην τελική έκβαση του απλού μύθου η φύση αποκαθίσταται από την ηθική. Η νεαρή ηρωίδα κερδίζοντας την κοινωνική της απελευθέρωση με την αποπομπή του Αντρέα και την έξοδο της στην εργασία, χάνει τη χαρά της ζωής. Η απελευθέρωση της είναι εσωτερική. Ο εσωτερικός της κόσμος μετασηματίζεται από την προσωπική της δοκιμασία, ενώ η εξωτερική πραγματικότητα παραμένει αναλλοίωτη. Η ηρωίδα μεταβάλλεται σε πρόσωπο προβληματικό, από τη στιγμή που θα βρεθεί στο τραγικό δίλημμα να εκλέξει ανάμεσα στον έρωτα και την ηθική στάση.

Εδώ νομίζω ότι διαφοροποιείται η θέση του Κ. Θεοτόκη από το γενικό πλαίσιο των θεωρητικών και πολιτικών του ιδεών της εποχής: στο δίλημμα, Πρόκειται για ένα δίλημμα στο βάθος ελληνικό. Το βλέπουμε π.χ. στην Αντιγόνη,

στη στάση του Σωκράτη στο δικαστήριο, στον Σολωμό των *Ελεύθερων Πολιορκημένων*, στην ποίηση του Καβάφη, αλλά και στη μεταγενέστερη λογοτεχνία μας, Η ηθική αρχή που διατρέχει όλο το διήγημα έχει τις ρίζες της στο Σολωμό, είναι η συνέχεια του διδάγματος του. Στο πρόσωπο της Ρήνης προβάλλεται μια *μορφή ιδανική*. Στο σημείο αυτό το κείμενο ξεπερνάει την επικαιρότητα της βασικής προβληματικής του.

Με την εξέλιξη του απλού μύθου οι χαρακτήρες ωριμάζουν καθώς βιώνουν την καταλυτική εμπειρία των γεγονότων, διατηρώντας όμως στο βάθος της καρδιάς τους τη φυσική τους αγαθότητα. Τα βασικά πρόσωπα συνειδητοποιούν ως ένα σημείο, έστω και με αφελή τρόπο, ότι οι κοινωνικοί θεσμοί, όπως το χρήμα, είναι η αιτία της δυστυχίας τους.

Τα απλά και σοφά εκφραστικά μέσα ανταποκρίνονται και στην απλότητα της ιστορίας και τον ιδεολογικό προβληματισμό του συγγραφέα, αλλά συνάμα αποκαλύπτουν και μια ισχυρή καλλιτεχνική βούληση. Η πεζογραφία του Θεοτόκη πολλά θα είχε να διδάξει στους νεότερους,

Μάγδα Σγούρου, φιλόλογος (2002)